

**INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TA'LIM SAMARADORLIGINI
TA'MINLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19185662>

Raupova Munira Murodovna

*Navoiy davlat universiteti pedagogika kafedrasida professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Isoqov Muhammadqodir Iskandar o'g'li

*Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi
muniraraupova78@gmail.com*

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida integrativ yondashuvning mohiyati, uning pedagogik va psixologik omillari, ta'lim samaradorligiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Fanlararo integratsiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, motivatsiya, kreativ tafakkur va ijtimoiy-psixologik muhitning o'rni ochib berilgan. Ilmiy xulosalar zamonaviy pedagogika va psixologiya nazariyalariga tayanilgan holda asoslangan.

Kalit so'zlar: *integrativ yondashuv, ta'lim samaradorligi, pedagogik omillar, psixologik omillar, fanlararo integratsiya, motivatsiya.*

Аннотация

В данной статье с научно-теоретических позиций анализируется сущность интегративного подхода в современной системе образования, а также его педагогические и психологические факторы и влияние на эффективность обучения. Раскрывается роль междисциплинарной интеграции, личностно-ориентированного обучения, мотивации, креативного мышления и социально-психологической среды. Научные выводы обоснованы на основе современных теорий педагогики и психологии.

Ключевые слова: *интегративный подход, эффективность обучения, педагогические факторы, психологические факторы, междисциплинарная интеграция, мотивация.*

Abstract

This article provides a scientific and theoretical analysis of the essence of the integrative approach in the modern education system, as well as its pedagogical and psychological factors and their impact on learning effectiveness. The role of interdisciplinary integration, learner-centered education, motivation, creative thinking, and the socio-psychological environment is examined. The scientific conclusions are substantiated based on contemporary theories of pedagogy and psychology.

Keywords: *integrative approach, learning effectiveness, pedagogical factors, psychological factors, interdisciplinary integration, motivation.*

Jahon ta'lim makonida ro'y berayotgan global o'zgarishlar, raqamli transformatsiya, bilimlar hajmining jadal o'sishi hamda mehnat bozoridagi sifat o'zgarishlari ta'lim tizimidan mutlaqo yangi yondashuv va yuqori samaradorlikni talab etmoqda. XXI asrda ta'limning asosiy vazifasi faqat muayyan fan doirasida bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, shaxsda tizimli tafakkur, fanlararo

Ta'lim jarayonida integrativ yondashuv: nazariya va amaliyotasosida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish

bilimlarni integratsiyalash, tanqidiy va ijodiy fikrlash hamda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat bo'lib bormoqda. Bu borada, rivojlangan davlatlarda ta'lim siyosati integrativ va kompetensiyaviy yondashuvlarga asoslanmoqda. Xususan, OECD tomonidan ishlab chiqilgan Education 2030 strategiyasida ta'lim natijalari bilimlar yig'indisi sifatida emas, balki bilim, ko'nikma, qadriyat va ijtimoiy tajribaning uyg'un tizimi sifatida talqin etiladi¹[5]. Bu esa ta'lim jarayonida pedagogik va psixologik omillarni ajralmas yaxlitlikda ko'rib chiqish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

YUNESKO tomonidan ilgari surilgan konsepsiyaga ko'ra, "ta'lim insonda fragmentar bilim emas, balki yaxlit tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish va hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishi lozim"²[6]. Mazkur g'oya integrativ yondashuvning mohiyatini ochib berib, ta'lim mazmunini fanlararo asosda tashkil etish, o'qitish metodlarini faol va interaktiv shakllarda qo'llash, shu bilan birga ta'lim oluvchilarning psixologik xususiyatlari, kognitiv imkoniyatlari va shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ham ushbu masala strategik ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'limni mamlakat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida baholab, "Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lida ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, yoshlarni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasblarga ega shaxslar etib tarbiyalash eng muhim vazifamizdir"³[4] degan g'oyalari oliy ta'lim tizimi oldiga muhim strategik vazifalarni qo'ymoqda. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida ta'limda integrativ yondashuvni joriy etish, ya'ni bilim, ko'nikma va kompetensiyalarning uyg'un va tizimli rivojini ta'minlash zarurati oliy ta'lim sohasi vakillari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonlik olimlar ham integrativ ta'lim masalasiga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Jumladan, N.A.Muslimov ta'lim samaradorligini "ta'lim mazmuni, metodlari va shakllarining o'zaro uyg'unligiga asoslangan tizimli yondashuv"⁴[] bilan bog'laydi. Uning fikriga ko'ra, fanlararo integratsiya ta'lim oluvchilarda bilimlarning yaxlit manzarasini shakllantirib, ularning amaliy faoliyatga tayyorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu ham Prezident g'oyalari ta'kidlangan zamonaviy, kompetensiyali va mustaqil fikrlaydigan kadrlarni tarbiyalash maqsadlariga to'liq mos keladi. Shuningdek, R.X.Jo'rayev ta'lim jarayonida pedagogik va psixologik omillarni bir-biridan ajratib bo'lmasligini ta'kidlab, "shaxs rivoji ta'lim mazmuni bilan bir qatorda o'quv muhiti, motivatsiya va ijtimoiy-psixologik omillar uyg'unligida ta'minlanadi"⁵ deb hisoblaydi. Bu fikr integrativ yondashuvning pedagogik-psixologiya bilan uzviy bog'liq ekanini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Ta'limda integrativ yondashuv inson rivojini bilim, tafakkur, axloq va ijtimoiy faoliyatning yaxlit tizimi sifatida talqin qilishga asoslanadi. Bu g'oya zamonaviy pedagogik nazariya mahsuli bo'libgina qolmasdan, uning ilmiy-metodologik ildizlari qadimgi Sharq mutafakkirlari va G'arb klassik pedagog-psixologlarining asarlarida uzviy ravishda shakllangan.

Sharq pedagogik tafakkuri ta'lim va tarbiyani inson kamolotining bir-biridan ajralmas komponentlari sifatida ko'radi. Ayniqsa, Abu Nasr Forobiy ta'lim nazariyasida aqliy, axloqiy va ijtimoiy tarbiyaning integratsiyasi markaziy o'rin tutadi. Forobiy ta'limni faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki insonning aqliy, axloqiy va ijtimoiy rivojini ta'minlovchi yaxlit tizim sifatida talqin qiladi. Uning ta'lim konsepsiyasida pedagogik maqsadlar psixologik kamolot bilan chambarchas

¹ OECD. OECD Learning Framework 2030: The Future of Education and Skills. — Paris: OECD Publishing, 2019

² UNESCO. *Rethinking Education: Towards a Global Common Good?* — Paris: UNESCO Publishing, 2015. (Ta'limda yaxlit tafakkur va ha'qiqiy kompetensiyalarni shakllantirishi g'oyasi asoslangan ma'no)

³ Ш.Мирзиёев Янги Ўзбекистонни ривожлантириши стратегиясига бағишланган маърузалар ва нутқлар. — Тошкент, 2017–2023.

⁴ Муслимов Н.А. *Касбий таълим методологияси*. — Тошкент: Фан, 2018. Б.126

⁵ Жўраев Р.Х. *Педагогик психология асослари*. — Тошкент: Ўқитувчи, 2016

Ta'lim jarayonida integrativ yondashuv: nazariya va amaliyotasosida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish

bog'langan: "Inson fazilatli bo'lishi uchun unda aqliy kamolot, axloqiy barkamollik va amaliy faoliyat birgalikda shakllanishi lozim"⁶[9., 264-b;]. Bu yerda Forobiy ta'lim mazmuni (bilim), psixik rivoj (aql), shaxsiy sifatlar (axloq) va ijtimoiy faoliyatni integratsiyalagan holda ko'radi. Uning g'oyalari zamonaviy pedagogik psixologiyadagi "kognitiv–affektiv–konativ" modelning ildizlarini tashkil etadi. Shuningdek, Ibn Sino ta'lim jarayonini inson psixikasining tabiiy rivojlanish qonuniyatlari bilan uyg'unlashtirishni asoslaydi. Abu Ali ibn Sino ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikka katta ahamiyat berib, "Bilimlar bir-biridan uzilgan holda emas, balki o'zaro bog'liq holda o'rganilsa, inson tafakkuri mukammal shakllanadi"⁷[9., 265-b;]. Bu fikr ta'limda kognitiv integratsiyaning psixologik ahamiyatini ochib beradi va bilish jarayonlarining tizimli tashkil etilishini ilmiy jihatdan asoslaydi.

G'arb pedagogikasida esa, integratsiya g'oyalari avvalo shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyalari bilan bog'liq holda rivojlangan. Jumladan, Jon Dyui ta'limni hayot tajribasi bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida ko'rib, "Ta'lim – bu, fanlar yig'indisi emas, balki tajriba, fikrlash va faoliyatning yaxlit jarayonidir"⁸[9.,380-b;] degan fikrni ilgari suradi. Bu yondashuv zamonaviy kompetensiyaviy ta'lim modelining pedagogik asosini tashkil etib, psixologik jihatdan faol o'quv faoliyatini rag'batlantiradi. L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi ta'lim va psixik rivojlanish o'rtasidagi munosabatni mexanik emas, balki integrativ, dialektik tizim sifatida talqin qiladi. U an'anaviy "rivojlanishdan keyin ta'lim" modeliga qarshi chiqib, ta'limni rivojlanishning ichki harakatlantiruvchi omili sifatida asoslab beradi. Bu nuqtai nazar, ayniqsa, uning "Yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasida o'z ifodasini topgan. L.S.Vigotskiyning fikriga ko'ra, shaxsning faol rivojlanish darajasi mustaqil bajarilayotgan faoliyat bilan belgilansa, yaqin rivojlanish zonasi kattalar yoki malakaliroq subyektlar bilan hamkorlikda amalga oshiriladigan faoliyat orqali namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, ta'lim psixik rivojlanishni faqat aks ettiribgina qolmay, balki uni ilgarilab boruvchi ijtimoiy-psixologik mexanizm sifatida shakllantiradi. Bu g'oya pedagogik ta'sir, ijtimoiy muhit va oliy psixik funksiyalar (nutq, tafakkur, xotira, refleksiya)ning o'zaro integratsiyasi orqali shaxs rivojlanishini ta'minlash mumkinligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Demak, ta'lim — bu axborot uzatish emas, balki ijtimoiy tajribani interiorizatsiya qilish orqali shaxsning kognitiv va ma'naviy tuzilmalarini qayta tashkil etish jarayonidir.

J.Piaje kognitiv rivojlanishni strukturaviy-dinamik tizim sifatida talqin qilib, bilimlarni o'zlashtirish jarayonini tayyor shakllarni qabul qilish emas, balki aqliy tuzilmalarning izchil qayta qurilishi sifatida ko'radi. Uning nazariyasida integratsiya markaziy kategoriya bo'lib, u assimilyatsiya va akomodatsiya mexanizmlari orqali amalga oshadi. Olmining fikriga ko'ra, inson yangi bilimlarni mavjud kognitiv sxemalarga moslashtirishga intilganida assimilyatsiya yuz beradi, mavjud sxemalar yangi tajriba ta'sirida o'zgarganda esa akomodatsiya sodir bo'ladi. Ana shu ikki jarayonning dialektik birligi kognitiv muvozanatni ta'minlaydi va intellektual rivojlanishni ilgari suradi. Bundan ko'rinib turibdiki, J.Piaje nazariyasi ta'limni bolaning biologik va kognitiv yetilish bosqichlariga moslashtirish zarurligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, integratsiya ta'lim mazmuni, o'quv topshiriqlari va o'quvchining ichki intellektual imkoniyatlari o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga tayangan holda aytishimiz mumkin-ki, integrativ yondashuv zamonaviy pedagogikaning yetakchi metodologik tendensiyalaridan biri bo'lib, u ta'lim jarayonini alohida elementlar yig'indisi sifatida emas, balki mazmun, shakl, metod va natijalar o'zaro bog'langan

⁶ Форобий. Фозил одамлар шахри. Т.: Фан, 1993

⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_and_Education?utm_source=chatgpt.com

Ta'lim jarayonida integrativ yondashuv: nazariya va amaliyotasosida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish

yaxlit tizim sifatida tashkil etishni nazarda tutadi. Bunday yondashuvda ma'ruza va amaliy seminar mashg'ulotlari mustaqil emas, balki bir-birini to'ldiruvchi va rivojlantiruvchi didaktik komponentlar sifatida qaraladi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida integrativ yondashuvni maqsadli qo'llash didaktik va kognitiv samaradorlikni oshirish uchun muhim shart hisoblanadi. Ma'ruza va amaliy seminar mashg'ulotlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash, ta'lim mazmunini yaxlit va tizimli tashkil etish hamda metod va shakllarni uyg'unlashtirish orqali nazariy bilimlarni chuqur va mazmunli o'zlashtirish imkoni yaratiladi. Bunday ta'lim muhitida talabalar ilmiy tushunchalarni reproduktiv yodlash bilan cheklanib qolmay, ularni anglash, tahlil qilish va amaliyotda qo'llashga yo'naltirilgan faol bilish pozitsiyasini egallaydilar. Bunday yondashuvda o'zlashtirilgan bilimlar talabaning ichki kognitiv tuzilmalariga mustahkam singib, shaxsiy tafakkur tizimining ajralmas qismiga aylanadi. Shu sababli, ta'lim jarayonini integrativ asosda tashkil etish bilimlarning interiorizatsiyasini ta'minlovchi samarali mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, integratsiyalangan ta'lim muhiti nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni kuchaytiradi hamda talabalarga o'zlashtirilgan bilimlarni real pedagogik, kasbiy va hayotiy vaziyatlarda samarali qo'llash imkonini beradi. Kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan, bunday yondashuv bilimlarning faol holatga o'tishiga xizmat qilib, ularni chuqur kognitiv qayta ishlash va amaliy qo'llashga yo'naltiradi. Mazkur g'oyalar Jean Piaget tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan ham uyg'un bo'lib, u bilimlarning muvaffaqiyatli qo'llanilishi kognitiv tuzilmalarning izchil qayta qurilishi bilan bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Shu bois, ma'ruzada berilgan nazariy bilimlarni seminar va amaliy faoliyat orqali faol qayta ishlash ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida qaraladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, ma'ruza va amaliy seminar mashg'ulotlarini integrativ yondashuv asosida tashkil etish ta'lim jarayonining kognitiv samaradorligini ta'minlovchi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ma'ruza mashg'uloti yangi ilmiy axborot orqali talabada kognitiv dissonans yuzaga keltirib, bilimlarning dastlabki assimilyatsiyasini ta'minlasa, amaliy seminar mashg'ulotlari muammoli vazifalar, tahlil va faol faoliyat orqali kognitiv tuzilmalarning qayta qurilishi – akomodatsiya jarayonini faollashtiradi. Shu nuqtai nazardan, Problem-Based Learning, Project-Based Learning, tadqiqotga asoslangan o'qitish hamda reflektiv yozma tahlil kabi interfaol texnologiyalar ta'lim jarayonida ilmiy jihatdan asoslangan vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu texnologiyalar bilimlarning chuqur kognitiv qayta ishlanishini ta'minlab, talabalarda mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi hamda nazariya va amaliyot o'rtasida barqaror kognitiv ko'prik yaratadi. Integrativ yondashuv doirasida ishlab chiqilgan umumiy model – nazariy yo'naltirish, kognitiv chaqiriq, faol amaliy qayta ishlash, interiorizatsiya hamda refleksiya va baholash bosqichlarining izchil uyg'unligi – ta'lim jarayonini axborotni uzatishga qaratilgan an'anaviy shakldan shaxsni rivojlantiruvchi yaxlit integrativ tizimga aylantiradi. Bunday modelda talaba passiv qabul qiluvchi emas, balki bilimlarni faol ravishda qurish va qo'llashga qodir subyekt sifatida shakllanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, integrativ yondashuv O'zbekiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro ta'lim makoniga integratsiyalashuvini jadallashtirish hamda raqobatbardosh, ijodkor va mustaqil fikrlaydigan kadrlar tayyorlashning muhim ilmiy-amaliy asosi sifatida namoyon bo'lmoqda. Demak, ta'lim samaradorligini ta'minlashda integrativ yondashuv pedagogik va psixologik omillarning uyg'un tizimi sifatida qaralishi bugungi kunda jahon va milliy ta'lim siyosatida o'ta dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zбекистон Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/3286194>
4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегиясига бағишланган маърузалар ва нутқлар. – Тошкент, 2017-2023
5. OECD. OECD Learning Framework 2030: The Future of Education and Skills. – Paris: OECD Publishing, 2019
6. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? – Paris: UNESCO Publishing, 2015.
7. Муслимов Н.А. Касбий таълим методологияси. – Тошкент: Фан, 2018. Б.126
8. Жўраев Р.Х. Педагогик психология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2016
9. Ibraimov X., Quronov M. Umumiy pedagogika Shahhof. T., 2023. B.415
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_and_Education?utm_source=chatgpt.com